

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
Historické vědy – české dějiny

Autoreferát (teze) disertační práce
Mgr. Magdalena Sedlická

**Není přítel jako přítel. Židé v národním státě Čechů a
Slováků, 1945–1948**
**Unequal Friends: Jews in the Nation-State of Czechs and
Slovaks, 1945–1948**

Vedoucí práce Mgr. Miroslav Michela, Ph.D.

2018

V jednotlivých úsecích práce ukáží, že zvláště úředníci na lokální úrovni přistupovali k žádostem Židů nejednotně a chaoticky. Především zpočátku k tomu přispívala neexistence jasných směrnic týkajících se například „německých Židů“, což vedlo k tomu, že záleželo na individuálním výkladu a libovůli daného úředníka. Hlavním kritériem při posuzování otázek souvisejících se státním občanstvím byly údaje o národnosti či jazyku žadatele ze sčítání lidu v roce 1930. Na základě těchto informací bylo černobíle a značně uměle rozhodnuto o tom, zda je jednotlivce kupříkladu „Čech“ či „Němec“, což mělo nedozírné důsledky do budoucnosti. Právě Židé mnohdy do těchto jednoduchých škatulek nezapadali, sebeidentifikace jednotlivce byla však zcela druhořadá.

Disertační práce je rozčleněna na pět hlavních tematických celků. První z nich slouží jako obecný úvod do problematiky židovských dějin po roce 1945 a skládá se z dalších pěti dílčích částí. Cílem první z nich je nastínit debaty o poválečném uspořádání republiky a postavení menšin, které probíhaly mezi reprezentanty československého exilu v Londýně během války. Důraz kladu především na proměnu v přístupu k minoritám a reflexi problematiky židovských občanů a jejich poválečného postavení. Druhá část se zaměřuje na základní problémy spojené s poválečnou obnovou židovských komunit, především pak na zastřešující organizaci Radu židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské (dále jen Rada ŽNO). Předmětem zájmu jsou hlavní problémy, které museli její zástupci řešit ve snaze ulehčit a urychlit začlenění židovských přeživších do společnosti. Situaci Židů v Československu nelze sledovat izolovaně od postavení Židů v okolních státech. Z toho důvodu se další úsek zaměří na protižidovské násilí v poválečném Polsku a Maďarsku. Zmíněné státy jsem nevybrala náhodně, nýbrž pro svou geografickou polohu. Předposlední oddíl se věnuje hnutí Bricha a židovským uprchlíkům z okolních států, kteří proudili přes území Československa. První část disertační práce zakončuje náhled židovských pamětníků na návrat do republiky. Mimo jiné se zaměřuje na každodenní problémy související s jejich poválečnou adaptací.

Druhá kapitola cílí na problematiku „německých Židů“ v českých zemích, tedy Židů, již ve sčítání lidu v roce 1930 deklarovali německou národnost či jazyk. Jak již bylo uvedeno výše, jedním ze záměrů bylo nastínit oblast poválečného československého státního občanství, mechanismy a možnosti jeho zachování, znovuzískání či naopak odebrání. Prostor věnuji i otázce jazykové, která byla v Československu s touto tematikou úzce spjatá. Především v dobovém tisku se často vyskytovaly názory, které tvrdily, že získání státního občanství by měl být podmíněn znalostí českého nebo slovenského jazyka. Daná kapitola se dále zaměřuje na nejasné právní postavení „německých Židů“ bezprostředně po osvobození, a hrozby zařazení

těchto osob do nuceného transferu obyvatel. Sleduje i reakce čelných politiků, židovských reprezentantů a dobového tisku na situaci „německých Židů“. Text rovněž přináší pohled pamětníků na poválečné období a reflektuje, jak oni sami prožívali dobu, kdy s nimi státní úředníci i řadoví občané automaticky zacházeli jako s Němci. Mimo jiné bude možné na základě rozboru přímých svědectví odpovědět na otázku, nakolik bylo v nové, národnostně a jazykově homogenní republice pro tyto osoby vůbec možné adaptovat se na nové podmínky a zda jim to bylo státem umožněno.

Třetí úsek práce se věnuje další skupině židovských obyvatel, kteří se v poválečném Československu potýkali s obtížemi při začleňování do společnosti. Jednalo se o osoby, které v období první republiky deklarovaly židovskou národnost, což již v období třetí republiky oficiálně umožněné nebylo. Nové Československo mělo být národnostně homogenním státem, z toho důvodu byl na osoby židovské národnosti vyvíjený velký tlak. Jak demonstruji, ve veřejném prostoru zaznívaly stále silněji názory, že by se tito Židé měli plně asimilovat nebo se z republiky vystěhovat. Daná oblast úzce souvisela i s oficiálním postojem československých politiků ke vzniku židovského státu v Palestině. Stejně jako v předchozí kapitole kladu důraz na otázky spojené s pokusy osob židovské národnosti o získání státního občanství, jež bylo elementární pro možnost stát se plnoprávným občanem a zásadně ovlivňovalo mnoho oblastí každodenního života. Jedním z cílů této kapitoly je rovněž přiblížit veřejnou diskuzi, jež probíhala mezi představiteli židovské komunity a politickými reprezentanty či zástupci některých ministerstev a úřadů. V neposlední řadě přibližuji také reakce zástupců zahraničních židovských organizací a tisku na vývoj postavení osob židovské národnosti v Československu. Pro dokreslení celkového kontextu poslouží několik výpovědí pamětníků a jejich vzpomínek na to, jak židovská národnost ovlivnila jejich poválečnou situaci.

Předposlední úsek ve svém pojetí úzce navazuje na předchozí dvě kapitoly. Zaměřuje se na hlavní problémy, jimž v období třetí republiky čelili židovští optanti z Podkarpatské Rusi, kteří se rozhodli usadit v Československu. Některým z nich hrozilo, že budou nuceně vráceni do svých původních domovů, což bylo zvláště zpočátku ovlivněné jejich nejasným právním postavením. Stěžejním bylo pro tyto osoby získat opční osvědčení, které do velké míry rozhodovalo o jejich dalším osudu. Z toho důvodu se ve zmíněném oddíle zaměřuji na státní praxi vůči těmto osobám a aktivním snahám židovských představitelů docílit jejich setrvání v republice. Prostor je dále věnován i problematice přijetí židovských optantů většinovou společností. Jak je podrobněji nastíněno, nezřídka se setkávali s obviňováním z údajné nepřizpůsobivosti či nedostatečné znalosti českého či slovenského jazyka.

Pro celkové vyznění disertační práce jsem považovala za důležité poslední kapitoly zacílit na vývoj situace Židů na Slovensku. Nepovažuji za šťastné, že většina autorů zabývajících se poválečnými židovskými dějinami se zaměřuje výlučně na oblast českých zemí. Zároveň jsem si vědoma mnoha úskalí, které s sebou nese rozhodnutí začlenit do předložené práce i problematiku slovenských Židů. Jedním z nich je, že česká a slovenská židovská komunita byla značně odlišná, prošla i rozdílným historickým vývojem, nejen za druhé světové války. Zatímco v období první republiky patřili Židé v českých zemích k nejvíce sekularizovaným v Evropě, na Slovensku oproti tomu existovala značná podpora ortodoxního judaismu. Z toho důvodu chci zdůraznit, že si nekladu za cíl poskytnout úplný přehled. Dané téma by vystačilo na samostatnou práci, v našem případě má sloužit především k poskytnutí kontextu zkoumané problematiky židovských poválečných dějin. Židovské komunity v českých zemích neexistovaly izolovaně od okolního světa. Jak dále podrobně nastiňuji, čeští a slovenští reprezentanti židovských komunit spolu byli v častém kontaktu. Ve stěžejních otázkách se snažili postupovat koordinovaně a měli dobrý přehled o stěžejních záležitostech trápících sousední komunitu, přeci jen obě fungovaly v rámci jednoho státu. Text této kapitoly se zaměřuje na překážky, které ztěžovaly slovenským Židům poválečnou adaptaci. Důraz kladu především na tamější nárůst antisemitismu a protižidovských tendencí, které mnohdy vyústily v násilné útoky proti Židům či v pogromy.

Kromě tematického vymezení je třeba stručně nastínit několik základních pojmů, jež jsou pro práci stěžejní, případně se v předloženém textu opakovaně vyskytují:

Žid/žid – Autoři zabývajících se dějinami Židů v českých zemích či v Československu se nevyhnou otázce, zda psát ve slově Žid malé či velké písmeno. Nejedná se však pouze o pravopisný problém, nýbrž o komplikovanou problematiku definování židovské identity. Ti, kteří píší slovo žid s malým písmenem, se kloní k variantě, že žid je osoba vyznávající židovské náboženství (judaismus). Pro jiné je Židem ten, kdo je příslušníkem židovského národa, bez ohledu na náboženskou konfesi, a proto volí variantu psaní termínu Žid s velkým počátečním písmenem. Domnívám se, že ani jedna z definic nezahrnuje úplný výčet tohoto pojmu. Při psaní disertační práce jsem však nucena si jednu z variant rovněž zvolit. Při citaci z dobových dokumentů zachovávám původní formu, v ostatních případech píší slovo Žid s velkým písmenem. Osobně se však přikláním k názoru Petra Broda či Michala Frankla, že složitá otázka identity českých či československých Židů se nedá zjednodušit pouze na příslušnost

k židovskému náboženství či židovské národnosti a už vůbec ne ji zachytit psaním malého či velkého počátečního písmena.²

„čeští Židé“, „němečtí Židé“ – Neexistuje jednoznačná definice těchto pojmů. Někteří historici, například Kateřina Čapková, pro období první republiky striktně odlišují mezi tzv. Čechožidy a českými Židy. Do kategorie Čechožidů podle Čapkové spadají ti, kteří se angažovali v českožidovských organizacích či se vědomě snažili o integraci do české společnosti. Čeští Židé jsou pak všichni, kdo dávali přednost užívání českého jazyka a aktivně se nepodíleli na formování českožidovského hnutí. Nemuseli se hlásit výhradně k české národnosti, ale například k národnosti židovské.³

Pro období předválečného Československa se kloním k užívání tohoto výkladu, není však zcela možné jej aplikovat na období po druhé světové válce. Otázky národnosti a přístupu k menšinám se po roce 1945 značně změnily. Nelze určit jasnou hranici mezi tím, kdo byli „čeští“ a kdo „němečtí Židé“. Pro zjednodušení tedy pod pojmem „čeští Židé“ označuji všechny, kdo se hlásili k české národnosti či upřednostňovali český jazyk, ačkoli si uvědomují, že se nejedná o zcela přesnou definici. Pro ty, kteří se hlásili k německé národnosti či používali německý jazyk, používám označení „němečtí Židé“. K ostatním případům, u kterých z jakéhokoli důvodu nebude možné tuto definici použít, bude nutné přistupovat individuálně.

antisemitismus – Jedná se o termín, ke kterému můžeme najít množství výkladů a definic. Většinou se však shodují pouze v základním konstatování, že jde o nepřátelství a nenávist vůči Židům. Výklad a vnímání významu tohoto termínu je velmi subjektivní. Pro některé sem spadají výhradně fyzické projevy násilí vůči Židům, jiní do této kategorie zahrnují i verbální protižidovské projevy. Nekladu si za cíl nabídnout univerzální a závaznou definici tohoto pojmu. Domnívám se, že neexistuje přesná hranice mezi tím, co se již jako antisemitismus hodnotit dá a co ještě ne. Většina autorů však striktně rozlišuje mezi termíny antijudaismus (nenávist vůči Židům založená na náboženské odlišnosti) a antisemitismus. Obecně je mezi historiky přijímáno, že zlom v používání těchto dvou pojmů nastal v roce 1879, kdy termín antisemitismus začal jako první systematicky používat německý radikální politik a novinář Wilhelm Marr. Tato doba se považuje za počátek rasově motivované nenávisti vůči Židům. Při výzkumu antisemitismu je důležité se zaměřit na studium výskytu klasických protižidovských předsudků a stereotypů (např. jejich údajné němčení, údajné charakterové

² Více k debatě o definici pojmu žid/Žid viz Petr Brod, *Židé v poválečném Československu*, in: Václav Veber (ed.): *Židé v novodobých dějinách*. Praha 1997, s. 147–149; Michal Frankl, „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha 2007, s. 20–21.

³ Kateřina Čapková, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha 2005, s. 9.

vlastnosti – odpor k fyzické práci, lichvaření, hamižnost; či údajná odlišná židovská fyziognomie, atd.).

Prameny

Širším konceptuálním pozadím předloženého textu je obecně politika identit či identifikací, vytváření obrazů „nás“ a „těch druhých“. V tomto kontextu se tedy má práce zaměřuje na průběh a důsledky procesu připisování identit jednotlivým aktérům, ale v podstatě i dílčím kolektivům ze strany československého státu a jeho reprezentantů na různém stupni správních a administrativních hierarchií. Soustředila jsem se však na deskriptivně pojaté líčení založené především na archivním výzkumu. Mým záměrem proto nebylo zabývat se jednotlivými teoretickými koncepty identit, identifikací a loajalit. Mým úmyslem bylo s vědomím státního „zacházení s identitami“ vykreslit více i méně běžné situace a komplikace, v nichž se v poválečném Československu ocitaly zkoumané skupiny přeživších Židů. V rámci práce s prameny jsem se držela analýzy, tradiční historické metody postavené na rozsáhlé heuristice a kritice pramene. Při zpracování předloženého tématu představovaly nejobvyklejší typ pramene dokumenty úředního charakteru získané z českých, slovenských, izraelských a amerických archivů. Dosavadní výzkum jsem dále obohatila rozsáhlým využitím svědectví pamětníků. Jedním z velkých úskalí výzkumu moderních židovských dějin, nejen těch poválečných, je značná fragmentárnost a roztržitost archivních pramenů. Z toho důvodu je naprosto nezbytné kombinovat archiválie z rozličných archivů.

Archivní prameny

Z českých archivů byly stěžejní především materiály z Archivu bezpečnostních složek, Národního archivu v Praze, Archivu Židovského muzea v Praze, Archivu ministerstva zahraničních věcí či Archivu Kanceláře prezidenta republiky. V rámci Archivu bezpečnostních složek jsem čerpala z patnácti archivních fondů, ze kterých bych chtěla vyzdvihnout především dva z nich. Prvním je fond 425 – Židovské organizace, ve kterém jsou uloženy dokumenty a korespondence související s Arnoštem Frischerem, prvním poválečným předsedou Rady ŽNO. Jedná se mimo jiné o různé stížnosti zaslané na jednotlivá ministerstva, memoranda, komunikaci mezi reprezentanty českých, ale i zahraničních židovských komunit. Dalším je fond 304 – Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, ve kterých se nacházejí například zprávy ministerstva vnitra a zástupců bezpečnostních složek týkající se židovských uprchlíků z Polska a jejich překračování československé hranice. Nalezneme zde také zprávy o aktivitách sionistů,

hlášení zástupců Rady ŽNO, úřední oběžníky týkající se židovských osob či informace o protižidovských útocích.

Dále jsem čerpala z osmi archivních fondů uložených v Národním archivu v Praze, v nichž se nacházejí materiály archivní povahy mapující především vnitropolitické události, v menší míře i záležitosti zahraniční. Zmíním dva z nich. Prvním je Fond Ministerstva práce a sociální péče – repatriace, v němž je mimo jiné dochovaná i korespondence zástupců ministerstva s představiteli Rady ŽNO a Židovské náboženské obce v Praze. Druhým pak Fond Ministerstva zahraničních věcí – výstrižkový archiv II, v němž je k dispozici řada českých, ale i zahraničních článků věnujících se problematice poválečné adaptace židovských obyvatel. Pro badatele, jenž se primárně nevěnuje detailní analýze dobové tisku, ale novinové články mu slouží spíše jako doplňkový materiál, se jedná o ideální zdroj.

Obohacující prameny pocházely rovněž z Archivu Kanceláře prezidenta republiky, Archivu ministerstva zahraničních věcí a Archivu Židovského muzea v Praze, v celkovém objemu se však jednalo o značně menší počet relevantních archiválií, nežli tomu bylo v případě předešlých dvou institucí. V Archivu Kanceláře prezidenta republiky se jednalo například o dopisy československých občanů, ve kterých vyjadřovali své názory související s návratem Židů do republiky a jejich situací. Dále je zde zachovaná korespondence reflektující problematiku situaci „německých Židů“ a jejich každodenní problémy. V neposlední řadě zde najdeme i dopisy mezi zástupci židovské komunity a prezidentem Benešem. Pro lepší pochopení přístupu československých politických reprezentantů k situaci na Blízkém východě a možnému vzniku židovského státu byly přínosné prameny z Archivu Ministerstva zahraničních věcí, jež úzce souvisely i s postavením osob židovské národnosti v Československu. V Archivu Židovského muzea v Praze se nachází několik fondů poválečných židovských náboženských obcí. Obvykle jsou v nich uloženy dokumenty úředního charakteru, setkáme se například s řadou poválečných oběžníků informujících členy židovské komunity o správném postupu při vyřizování úředních žádostí či vysvětlující různá nařízení či směrnice týkající se židovských obyvatel. V mnohých případech však jde o prameny, které jsou k nalezení i ve fondech jiných archivů.

Pro doplnění disertační práce jsem vycházela z fondů uložených v Archivu Národního muzea či Archivu Ústavu TGM. K dokreslení poválečné problematiky židovských obyvatel zvláště v pohraničních oblastech sloužily materiály z Archivu města Ústí nad Labem, Státního okresního archivu Děčín či Státního okresního archivu Teplice.

Z dobových pramenů je třeba jmenovat Věstník ŽNOP, jež považuji za nesmírně cenný zdroj odhalující vnitřní život židovské komunity a jejích aktivit. Ze stránek tohoto dobového

periodika se dozvídáme nepostradatelné informace doplňující celkový obraz života Židů v poválečném Československu. Zjišťujeme, jaké problémy považovali sami členové komunity za stěžejní. Věstník ŽNOP vycházel pravidelně od září 1945, nejprve jako měsíčník, později čtrnáctideník. Jeho přispěvatelé se věnovali především postavení Židů po druhé světové válce v Československu, konkrétním vládním nařízením k problematice Židů, poválečné adaptaci židovských přeživších či protižidovským článkům, útokům a pogromům.

Kromě domácích zdrojů jsem částečně vycházela i z pramenů uložených v zahraničních archivech, konkrétně ve Spojených státech amerických, Izraeli a na Slovensku. V rámci Spojených státech amerických šlo o archiválie z American Jewish Archives v Cincinnati.⁴ Stěžejní byla sbírka World Jewish Congress Records, 1918–1982, ve které se mimo jiné nachází důležitá interní korespondence členů Světového židovského kongresu, jež se věnuje rovněž i problematice židovských občanů Československa. V Izraeli jsem čerpala ze dvou sbírek Yad Vashem Archives v Jeruzalémě. Jednalo se o sbírku O.7 Czechoslovakia a O.59 Documentation and testimonies regarding the struggle of the Jews of Czechoslovakia against the Nazis (Sbírka svědectví a dokumentů k účasti československých Židů ve válce proti nacistickému Německu), o které již byla řeč v části týkající se svědectví pamětníků. Pro kapitolu, v níž se zaměřuji na poválečnou situaci Židů na Slovensku, považuji za stěžejní především archiválie ze Slovenského národního archivu a Archivu Ústavu paměti národa v Bratislavě. V rámci Slovenského národního archivu jsem čerpala ze sedmi fondů, šest z nich obsahovalo různé archiválie související s pověřenectvem vnitra. Nežřídko se v nich objevovaly zprávy, které zachycují nárůst protižidovských nálad ve společnosti či hlášení mapující konkrétní útoky proti Židům. Pro doplnění zmíněné kapitoly jsem využila zdroje z Archivu Ústavu paměti národa, jednalo se především o hlášení příslušníků bezpečnostních složek týkající se protižidovských incidentů či reflektující protižidovské nálady ve společnosti.

Svědectví pamětníků

Poznatky zjištěné z archivních pramenů jsem doplnila o přímá svědectví pamětníků. Vzpomínky použité v disertační práci pocházejí především ze tří hlavních zdrojů:

- 1) Sbírka rozhovorů s přeživšími šoa, která je uložena v Židovském muzeu v Praze.
- 2) Audiovizuálních svědectví přeživších USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education.

⁴ Tímto bych chtěla poděkovat Janu Láníčkovi za poskytnutí a zprostředkování těchto materiálů.

3) Sběrka svědectví a dokumentů k účasti československých Židů ve válce proti nacistickému Německu uložená v Yad Vashem Archives v Jeruzalémě.

Využití vzpomínek a rozhovorů s přímými pamětníky historických událostí skýtá mnoho výhod i úskalí. Jedná se o nedocenitelný pramen především u témat, ke kterým neexistuje dostatečné množství jiných pramenů. V mém případě se jedná spíše o doplněk k ostatním zdrojům. Mnozí kritizují používání vzpomínek kvůli jejich údajné „neobjektivnosti“, na druhou stranu je třeba si uvědomit, že ani ostatní druhy pramenů (například úředního charakteru) nám nepředkládají výhradně „objektivní“ informace, a proto i k nim je vždy třeba přistupovat kriticky a snažit se o jejich interpretaci.

Literatura

Pro kapitoly disertace věnující se oblasti českých zemí považuji za stěžejní především publikace od Kateřiny Čapkové a Jana Láníčka. U Čapkové jde především o příspěvky věnující se německojazyčným Židům a židovským optantům z Podkarpatské Rusi. Jako první uvedu studii z letošního roku *Between Expulsion and Rescue: The Transports for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946*,⁵ v níž autorka odhaluje doposud neprobádané souvislosti týkající se vystěhování „německých Židů“ z Československa v rámci takzvaných UNRRA transportů. Dále jde o článek *Národně nespolehliví?!⁶* z roku 2015 který je zásadní především v tom, že se zaměřuje nejen na situaci „německých Židů“ v Československu, ale i v sousedním Polsku. Mapuje nejisté právní postavení zmíněných skupin obyvatel v obou zemích a nabízí tak zajímavou komparativní perspektivu, jež do té doby nebyla v českém prostředí reflektovaná. Dále bych uvedla příspěvek autorky z roku 2014 *Dilemmas on Minority Politics*,⁷ ve kterém mimo jiné poskytuje cenné poznatky týkající se problematiky židovských optantů z Podkarpatské Rusi. Věnuje se i aspektům jejich každodenního života a analyzuje proces začleňování optantů do většinové společnosti. Zajímavým doplňkem tohoto tématu je rovněž popularizační článek Čapkové zaměřující se na poválečnou obnovu židovských obcí v českém pohraničí, o niž se významnou měrou zasloužili právě i nově příchozí Židé z oblasti bývalé Podkarpatské Rusi.⁸

⁵ Kateřina Čapková, *Between Expulsion and Rescue: The Transport for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946*, in: *Holocaust and Genocide Studies* 32, č. 1, 2018.

⁶ Kateřina Čapková, *Národně nespolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce*, in: *Soudobé dějiny* XXII, č. 1–2, 2015.

⁷ Kateřina Čapková, *Dilemmas on Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland*, in: Françoise S. Ouzan – Manfred Gerstenfeld (eds.), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*. Leiden; Boston 2014.

⁸ Kateřina Čapková, *Poválečné židovské obce v českém pohraničí*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 36, č. 3, 2014.

Dalším důležitým zdrojem byly publikace Jana Láníčka. V knize z roku 2013 *Czechs, Slovaks and the Jews*⁹ nabízí průřezový pohled na dějiny Židů v českých zemích v letech 1938–1948. U dané knihy bych chtěla vyzdvihnout především to, že začleňuje židovskou problematiku do mezinárodního dobového kontextu. V rámci válečné doby tak mimo jiné důkladně analyzuje diskuze předních exilových politiků a proměny pohledu na otázku menšiny a ochrany jejich práv. Pro poválečné období se autor podrobně zabývá i reakcemi zahraničního tisku a představitelů zahraničních židovských organizací na právní postavení Židů v Československu. Ve studii z roku 2014 autor nastiňuje problematiku poválečné obnovy židovských komunit, obzvláště zastřešující organizace Rady ŽNO a tematiku židovské emigrace z Československa.¹⁰ Předložená práce reflektuje i poslední knihu autora, jenž se zaměřuje na život a dílo významného představitele židovské komunity a poválečného předsedu Rady ŽNO Arnošta Frischera.¹¹

V rámci kapitoly věnující se problematice „německých Židů“ jsem kromě již zmíněných autorů čerpala i z prací Tomáše Staňka a Adriana von Arburga, jejichž odborné texty zásadním způsobem mapují poválečné osudy německých obyvatel Československa a nucené vysídlení. Pro potřeby dané práce je třeba jmenovat především dílo *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*,¹² v němž je jedna z dílčích podkapitol věnována i německy hovořícím osobám židovského vyznání, ke kterým se váže i řada dokumentů. Pro lepší uchopení problematiky německého obyvatelstva v období třetí republiky byl rovněž důležitý sborník *Německy mluvící obyvatelstvo po roce 1945*,¹³ jehož hlavními editory byli, vedle již zmíněného von Arburga i Tomáš Dvořák a David Kovařík. Uvedená publikace mimo jiné v několika příspěvcích zdařile zachytila poválečnou proměnu přístupu státu k menšinám a tlak na jasnou kategorizaci obyvatel na Čechy, Slováky a „ostatní“, jež byla zcela černobílá a nefunkční.

Poznatky z některých dalších titulů jsem využila především pro doplnění celkového kontextu dané kapitoly. Za všechny chci uvést dva z nich. Prvním byla kniha Matěje Spurného

⁹ Jan Láníček, *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–1948. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York 2013. Zmíněná kniha vyšla krátce před odevzdáním disertační práce rovněž v českém překladu, srov. Jan Láníček, *Ve stínu šoa. Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války*. Praha 2018.

¹⁰ Jan Láníček, *The Postwar Czech-Jewish Leadership and the Issue of Jewish Emigration from Czechoslovakia (1945–1950)*, in: Françoise S. Ouzan – Manfred Gerstenfeld (eds.), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*. Leiden; Boston 2014.

¹¹ Jan Láníček, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*. Londýn 2017.

¹² Adrian von Arburg – Tomáš Staněk (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů, duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a proměny a počátky osídlování*, sv. II/1. Středokluky 2011.

¹³ Adrian von Arburg – Tomáš Dvořák – David Kovařík (eds.), *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010.

*Nejsou jako my*¹⁴, kterou považuji za nesmírně zdařilou a inspirativní. Autor v ní mimo jiné podrobně analyzuje proměnu přístupu společnosti a státu k menšinám v poválečném Československu, což je sledováno v oblasti pohraničí, na příkladu zvolených minorit a jejich členů. Domnívám se, že zmíněné dílo je zcela stěžejní pro každého zájemce o studium menšinové problematiky v Československu po roce 1945. Druhým titulem je známá monografie Christiane Brenner *Mezi Východem a Západem*,¹⁵ v níž se autorka zaměřuje na analýzu utváření politických diskurzů v období třetí republiky a mezi jiným poukazuje na to, že dva dominující politické modely, zjednodušeně řečeno, demokratický a totalitární, nebyly diametrálně odlišné, ale v mnohém se zakládaly na podobných konceptech, jež tehdy sdílela většina obyvatel. Brenner v jedné z dílčích podkapitol nastiňuje i některé aspekty dobového přístupu k „německým Židům“.

Problematicke židovských optantů z Podkarpatské Rusi, kteří se rozhodli po roce 1945 usadit v Československu, se okrajově dotýká i Blanka Soukupová ve své knize z roku 2016 *Židé v českých zemích po šoa*.¹⁶ Ze zahraniční produkce bych zmínila disertační práci Anyi Quilitzsch zaměřující se na poválečnou identitu Židů z Podkarpatské Rusi, kterou obhájila v roce 2016 na Indiana University.¹⁷ Celkový kontext problematiky přibližuje publikace Yeshayahu A. Jelinka z roku 2007, jež se věnuje dějinám židovských obyvatel Podkarpatské Rusi v letech 1848–1948.¹⁸ Ze starších děl bych chtěla vyzdvihnout dva příspěvky Jaroslava Vaculíka. Prvním z nich je odborný článek z roku 1995, ve kterém poskytl stručné nastínění situace židovských optantů.¹⁹ Druhým je pak kniha z roku 2002 o poválečné reemigraci, v jejíž jedné části se zaměřil na usídlování osob z Podkarpatské Rusi v Československu. Vaculík v ní mimo jiné podrobně rozebral smlouvy mezi Sovětským svazem a Československem, dále se věnoval i praxi související s opčními žádostmi.²⁰ Ze starší odborné literatury, která téma okrajově zmiňuje, uvedu Helenu Krejčovou²¹ a Kurta Wehleho, který v roce 1984 uveřejnil vůbec první studii o Židech v českých zemích v období třetí republiky.²²

¹⁴ Matěj Spurný, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha 2011.

¹⁵ Christiane Brenner, *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015.

¹⁶ Blanka Soukupová, *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*. Bratislava 2016.

¹⁷ Anya Quilitzsch, *Everyday Judaism on the Soviet Periphery: Life and Identity of Transcarpathian Jewry after World War II*, disertační práce, Indiana University. Bloomington 2016.

¹⁸ Yeshayahu A. Jelinek, *The Carpathian Diaspora. The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo*. New York 2007.

¹⁹ Jaroslav Vaculík, *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945–1947*, in: Marie Nesládková (ed.), *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“*. Ostrava 1995.

²⁰ Jaroslav Vaculík, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno 2002.

²¹ Helena Krejčová, *K některým problémům židovské menšiny a českého antisemitismu po roce 1945*, in: Jerzy Tomaszewski (eds.), *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha 1999.

²² Kurt Wehle, *The Jews of Bohemia and Moravia: 1945–1948*, in: Avigdor Dagan (ed.), *The Jews of Czechoslovakia: Historical Studies and Surveys*, svazek III, Philadelphia. New York 1984.

Pro kapitolu o situaci slovenských Židů považuji za nejdůležitější knihu Anny Cichopek-Gajraj z roku 2014, jež podrobně analyzuje tematiku židovských přeživších na Slovensku a v Polsku.²³ Mimo jiné se věnuje otázkám návratu, poválečné adaptace, protizidovských násilností či občanství. Z nedávných publikací pak jde především o článek Hany Kubátové zaměřující se na obraz Židů v poválečném Slovensku v souvislosti s pogromem v Topolčanech.²⁴ Pominout nelze ani odborné články Ivici Bumové, které kladou mimo jiné důraz na poválečný antisemitismus, protizidovské výtržnosti a problémy spojené s pokusy o poválečnou integraci slovenských Židů.²⁵ Ze starších publikací je třeba uvést článek Yehoshua R. Büchlera²⁶ o problematice situaci slovenských Židů po roce 1945 či studii Ivana Kamence, ve které detailně analyzuje topolčanský pogrom.²⁷

Závěr

Období třetí republiky bylo vypjatě nacionalistické, naladění společnosti silně protiněmecké a protimaďarské, obdobně jako v dalších evropských státech. Pro židovskou komunitu hrála zcela stěžejní roli změna státní politiky vůči menšinám. Čelní politici představitelé věřili v nefunkčnost prvorepublikového systému ochrany minorit. Jak poukázal Matěj Spurný, předválečné menšinové právo bylo považované za zátěž, které bylo potřeba se zbavit.²⁸ Československo se mělo stát národnostně homogenním státem, prostorem určeným výlučně pro Čechy a Slováky. Židovství tak bylo nadále možné deklarovat pouze ve smyslu náboženském, nikoli národnostním. Je třeba zdůraznit, že v problematice situaci se nenacházeli pouze Židé, ale obecně příslušníci menšin.

Disertační práce se zaměřila na židovské obyvatele, jejichž integrace do společnosti byla značně problematičtá. Konkrétně jsem se věnovala třem skupinám židovských přeživších a kritice umělé kategorizace těchto lidí ze strany státu, politických představitelů a úředníků. U

²³ Anna Cichopek-Gajraj, *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*. Cambridge 2014.

²⁴ Hana Kubátová, *On the Image of the Jews in Postwar Slovakia*, in: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity* 9, 2015.

²⁵ Ivica Bumová, *Židia na Slovensku po druhej svetovej vojne*, in: Monika Vrzgulová a kol., *Vybrané aspekty a metódy vzdelávania o holokauste na Slovensku*. Bratislava 2013; Ivica Bumová, *Official anti-Semitism in Slovakia after the Second World War (1945–1951)*, in: Věra Tydlitátová– Alena Hanzová (eds.), *Anatomy of Hatred: Essays on Anti-Semitism*. Plzeň 2009; Ivica Bumová, *Protižidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte (august 1946)*, in: *Pamäť národa* 3, 2007.

²⁶ Yehoshua R. Büchler, *Reconstruction Efforts in Hostile Surroundings – Slovaks and Jews after World War II*, in: David Bankier (ed.), *The Jews Are Coming Back. The return of the Jews to their Countries of Origin after WWII*. Jeruzalém 2005.

²⁷ Ivan Kamence, *Protižidovský pogrom v Topolčanech v septembri 1945*, in: *Studia Historica Nitrensia* VIII, 2000.

²⁸ M. Spurný, *Nejsou jako my*, s. 96.

analyzovaných skupin lze vysledovat důležité podobnosti, které významnou měrou ztěžovaly jejich začleňování do většinové společnosti. Zcela stěžejním faktorem byla otázka získání československého státního občanství, jež zásadním způsobem ovlivňovala další osud jednotlivců. To představovalo elementární nástroj státu a jeho představitelů, jehož prostřednictvím rozhodovali mimo jiné o tom, zda daný člověk dostane vůbec šanci stát se plnoprávným občanem republiky. Získání československého státního občanství s sebou automaticky nepřinášelo konec všech starostí a bezproblémové začlenění do majoritní společnosti, nicméně bez něho nebylo možné v novém státě plnohodnotně fungovat.

V poválečném období státní úředníci rozhodovali o národnosti jednotlivců především na základě údajů o národnosti či jazyku uvedených ve sčítání lidu z roku 1930. Sami tak určovali, do jaké kategorie občanů daný žadatel spadá. Subjektivní přihlášení se k českému či slovenskému národu a vlastní sebeidentifikace ztrácely na důležitosti. Občané byli státem a jeho zástupci zařazováni do uměle vytvořených kategorií.²⁹ Zjednodušeně řečeno, rozhodovali o tom, zda je dotyčný „Čechem“, „Slovákem“, „Maďarem“ či „Němcem“. Zvláště u židovských obyvatel německé či židovské národnosti se toto direktivní černobílé rozlišování projevilo jako značně problematické, ne-li zcela nepoužitelné. Židé se dostali do situace, kdy museli aktivně dokazovat, že si zaslouží své místo v novém Československu. Prokazovat svou „nezávadnost“ a především loajalitu, která byla opakovaně zpochybňovaná.

V disertační práci bylo demonstrováno, že panoval značný chaos a nejednotnost ve výkladu nařízení a směrnic týkajících se židovských obyvatel, což platilo zvláště mezi úředníky na lokální úrovni. Prezident Beneš a vládní činitelé podnikli konkrétní pokusy o zjednáání nápravy, nicméně jejich praktické naplňování značně pokulhávalo. Jednotlivá opatření nezřídka narážela na neochotu, nepochopení a laxnost úředníků nižších instancí. Lze konstatovat, že zástupci židovských komunit, zvláště pak reprezentanti zastřešující Rady ŽNO se aktivně snažili o zlepšení situace Židů v Československu. Uvědomovali si, že osvobození neznamenal konec útrap, ale počátek obtížné cesty, na jejímž konci doufali ve znovuoobnovení židovského života, nejen ve smyslu náboženském. Zástupci Rady ŽNO opakovaně intervenovali u předních politiků i u prezidenta v případech, kdy docházelo k porušení práv židovských občanů. Neúnavně jim opakovali hlavní problémy komunity, jež dle jejich názoru bránily začlenění Židů do společnosti. Rovněž akcentovali aktivní podíl Židů na ozbrojeném boji proti nacistickému Německu, což považovali za jeden z důkazů věrnosti republice.

²⁹ Chad Bryant, *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*. Praha 2012, s. 235.

V obzvláště obtížné situaci se po skončení války ocitli „němečtí Židé“. Kromě již výše uvedené paušalizace se setkávali s dalšími problémy, jimž museli každodenně čelit. Jako domnělí Němci byli nuceni bojovat o své základní živobytí, nezdá se, že by byli znovu nuceni nosit vnější označení, bílou pásku namísto židovské hvězdy. Jak poukázala Kateřina Čapková, jazyk byl vnímán jako jeden z primárních ukazatelů národní identity, což negativně ovlivnilo postavení této skupiny obyvatel.³⁰ Jejich největší každodenní hrozbou se stal strach ze zařazení do nuceného transferu německého obyvatelstva z Československa. Až výnos ministerstva vnitra ze září 1946 jasně stanovil, že nucené vysídlení se nesmí vztahovat na Židy, do té doby řadě z nich toto ohrožení reálně hrozilo. Nejasnosti panovaly především v úředních rozhodnutích týkajících se osob z takzvaných smíšených manželství mezi Židy a Němci a jejich dětí. Je nezpochybnitelné, že „němečtí Židé“ se v poválečném období stali výbušným tématem. Část zpráv, které se v této souvislosti objevovaly v tisku nebo byly zaslané čelním politikům, se vyznačovaly značnou hrubostí, vulgaritou a zakořeněnými stereotypy. Židé byli obviňováni z takzvaného „němčení“, nespolehlivosti, znovu se stávali cizím elementem. „Němečtí Židé“ se téměř neustále setkávali s nutností vysvětlovat, že se ničím neprovinili a mají stejné právo na československé státní občanství jako ostatní Češi a Slováci. Lze konstatovat, že primárně byli napadáni pro své „němectví“, nikoli „židovství“. Z pohledu samotných pamětníků se třetí republika jeví jako netolerantní období plné byrokratických překážek, smutku a opakované diskriminace. Nastíněné vidění poválečné doby pro mnohé z nich představovalo jasný signál pro odchod z Československa.

Z výzkumu jasně vyplývá, že ve svízelném postavení se nacházely rovněž i osoby, jež za první republiky deklarovaly židovskou národnost. Zvláště pak ti z nich, kteří se hlásili k židovské národnosti a německé řeči, mnohdy čelili obdobným problémům jako „němečtí Židé“, především v záležitostech souvisejících se získáním československého státního občanství. Naopak osoby židovské národnosti hovořící českým či slovenským jazykem se obvykle nesetkávaly s většími překážkami při vyřizování svých žádostí. Načrtnuté rozdělení rozhodně nefungovalo univerzálně. S jistotou platilo, že zaměstnanci státní správy k těmto osobám přistupovali nejednotně a rozdílně, což bylo zvláště zpočátku způsobené neexistencí jasných nařízení a směrnic, jak v záležitostech těchto občanů postupovat. Českoslovenští politici, státní úředníci, ale i někteří zástupci tisku, vytvářeli značný tlak na občany dříve deklarující židovskou národnost, kteří byli nuceni volit mezi dvěma radikálními variantami, plnou asimilací nebo emigrací. Přední českoslovenští reprezentanti opakovaně vyjadřovali

³⁰ K. Čapková, *Národně nespolehliví?!*, s. 100.

oficiální podporu sionistickým aktivitám, jak tomu bylo zvykem již v období první republiky. Důvod však byl odlišný. Doufali, že se tím sám vyřeší problém osob židovské národnosti. Pokud se Židé cítili být především Čechy a Slováky, měli se přihlásit k české či slovenské národnosti, bezvýhradně se zapojit do majoritní společnosti, a především se oproti nim v ničem neodlišovat. V případě, že se považovali národnostně za Židy, jejich budoucností se mělo stát dobrovolné vystěhování do Palestiny. Změna popsané státní politiky nezůstala bez povšimnutí zástupců zahraničních židovských organizací a tisku, změny kurzu se jim však docílit nepodařilo. Podpora československých politiků vzniku židovského státu v Palestině posilovala pozitivní mezinárodní obraz republiky, bylo tak mnohem obtížnější přesvědčit světové mínění o tom, že zde dochází k diskriminaci osob židovské národnosti. Na jakoukoli kritiku se objevila univerzální odpověď, že pokud se Židé nechtějí plně asimilovat, nebude jim bráněno v odchodu ze země.

Poslední analyzovanou skupinu představovali Židé z bývalého území Podkarpatské Rusi, kteří se po druhé světové válce rozhodli setrvat v českých zemích. Ve smlouvě uzavřené mezi Československem a Sovětským svazem v červnu 1945 byla daná možnost osobám české a slovenské národnosti z postoupené oblasti optovat pro československé státní občanství. Zvláště zpočátku bylo však nejasné postavení osob židovské národnosti, jež nebyly v textu výslovně uvedeny. Židovským optantům reálně hrozilo, že budou proti své vůli vráceni do svých původních domovů, do kterých většina z nich nechtěla odejít kvůli sovětské anexi této oblasti. Kromě právní nejistoty se dále setkávali s nedůvěrou ze strany svých nových sousedů, potažmo československé majoritní společnosti jako celku. Společnost nezřídka nahlížela na nově příchozí jako na cizí element, panoval strach z jejich údajné odlišnosti. V dobových novinových článcích a úředních hlášeních se zachovala řada zpráv dokládajících, že mnozí obyvatelé odmítali usídlení židovských optantů v republice a báli se jejich setrvání. Zástupci Rady ŽNO se aktivně zasazovali o rychlé a bezproblémové začlenění nově příchozích. Opětovně je nabádali k nezbytnosti bezchybné znalosti českého nebo slovenského jazyka a vzornému chování, které by okolí dokázalo, že nepředstavují riziko a zaslouží si své místo v republice.

Optanti z Podkarpatské Rusi výraznou měrou přispěli ke znovuoživení řady válkou zdecimovaných židovských náboženských obcí, zvláště v pohraničních oblastech. Dle odhadů tvořili přibližně 40 % poválečné židovské populace českých zemí, také z tohoto důvodu bylo setrvání těchto osob pro zástupce Rady ŽNO prioritní. Mezi optanty se nacházela řada náboženských vzdělanců a praktikujících Židů, již pomohli udržet judaismus v praxi. V interakci s okolním prostředím se optanti poměrně rychle jazykově integrovali, mezi sebou a

v domácím prostředí pak ke komunikaci i nadále používali svůj mateřský jazyk, například jidiš či maďarštinu.

Disertační práce také nastínila poválečnou situaci Židů na Slovensku, byť v omezeném rozsahu. V kontextu Slovenska byl větší prostor věnován nárůstu protižidovského násilí a pogromům, ke kterým zde na rozdíl od českých zemí docházelo. I přes počáteční zklamání a boje o plnoprávné začlenění do společnosti se řada slovenských Židů stále domnívala, že se jim podaří splynout s většinovou společností a začít znovu. Část z nich se již nechtěla vracet k minulosti a toužili žít běžný život jako kdokoli jiný. Monika Vrzgulová v této souvislosti hovoří pouze o pokusech o návrat a vytvoření nového domova, nikoli o reálném návratu.³¹ Charakteristická byla snaha o co nejrychlejší nahrazení zničených rodinných vazeb, brzký vstup do nových manželství a založení rodiny, což lze pozorovat nejen na Slovensku, ale i v jiných státech. Rovněž z tohoto důvodu si někteří přeživší nepřipouštěli rostoucí problémy ve společnosti.

Situaci Židů v poválečné republice nebylo možné sledovat izolovaně od jejich postavení v ostatních státech. Vzhledem k limitovanému rozsahu práce a geografické poloze Československa jsem se rozhodla zaměřit na Židy v poválečném Polsku a Maďarsku a krátce nastínit jejich vývoj s důrazem na protižidovské násilí v těchto státech. Ačkoli byl v Polsku, na rozdíl od Československa, Židům uznán status národnostní menšiny, jejich každodennost byla podstatně obtížnější. Rovněž docházelo k jejich obviňování z údajné neloajlnosti a neschopnosti asimilovat se, mnohdy však byli přímo v ohrožení života, což pro české země typické nebylo. V letech 1944 až 1946 byly na území Polska zavražděny stovky židovských osob. Návist vůči Židům v Polsku existovala v otevřené podobě, antisemitismus zde mnohdy eskaloval do fyzických útoků proti židovským obyvatelům. Vrchol představoval pogrom v Kielcích z července 1946, při němž bylo zavražděno čtyřicet dva Židů. Jednalo se o událost, která přiměla tisíce přeživších, aby definitivně opustili Polsko.

V poválečném Maďarsku se na základní úrovni potýkali židovští občané s obdobnými problémy jako v sousedních státech, souvisejícími především se ztrátou rodiny a svých blízkých, špatným fyzickým i psychickým stavem a nedostatkem základních životních prostředků, ošacení či místa k bydlení. V případech fyzického násilí vůči Židům můžeme vysledovat tři hlavní oblasti, které sloužily jako rozbušky těmto incidentům. Podobně jako v Polsku a Slovensku se jednalo o obviňování Židů z rituálních vražd. Druhou oblastí bylo

³¹ Monika Vrzgulová, *Židovská komunita na Slovensku po roce 1945. Návraty domov?*, in: Helena Macháčová (ed.), *První pražský seminář. Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století*. Praha 2008, s. 71.

zapojení Židů do obchodování na černém trhu a takzvané šmelení. Poslední pak zdůrazňování vysokého zastoupení Židů mezi komunisty. V poválečném Maďarsku došlo k sérii protizidovských demonstrací a pogromů, které kromě již zmíněných bodů souvisely se špatnou ekonomickou situací země a problematickým zásobováním zvláště některých oblastí. K nejvýraznějším z nich patřil pogrom v Kunmadarasu z května 1946 a pogrom v Miskolci (Miškovec) z července 1946. Rozsahem a intenzitou se však nepříblížily událostem v Polsku. I vzhledem k počtu obětí byl stav více srovnatelný se Slovenskem.

Židovští obyvatelé Československa i sousedních států se v poválečné době potýkali s celou řadou podobných problémů. Jednalo se například o nedůvěru ze strany majoritní společnosti. Židé se znovu setkávali s názory, že představují cizí element, chovají se podezřele a jsou nelobajlní. Existovaly však i důležité rozdíly. Situace Židů v českých zemích nebyla v žádném případě ideální a jednoduchá, přesto hlavní překážky, se kterými se přeživší potýkali, byly byrokratického charakteru. Československo let 1945–1948 si nelze idealizovat. Zvláště pro příslušníky jakýchkoli menšin se muselo jednat o dobu plnou zklamání z nastoleného vývoje a rezignace na ochranu práv minorit. Na základě studia dobových pramenů a vzpomínek pamětníků se nicméně domnívám, že z výše popsaných důvodů, byl poválečný život židovských obyvatel v sousedních státech ještě podstatně problematictější než v českých zemích.

Jak již bylo řečeno v úvodu, snažila jsem se poskytnout komplexnější pohled na některé problémy židovských obyvatel, které komplikovaly jejich možnost plnohodnotného začlenění se do společnosti a o kontextualizaci problematiky v rámci oficiální politiky třetí republiky. O čem tedy předložená disertační práce vypovídá přímo ve vztahu k československému státu a prostředí?

Zjednodušeně a schematicky řečeno o třech hlavních pólech, mezi kterými se zkoumané skupiny židovských občanů byly nuceny pohybovat a na něž narážely. První z nich souvisel s pokusem představitelů československého státu o konsolidaci poměrů a nové uspořádání a organizaci společnosti, což se mimo jiné zásadně promítlo ve změně preferencí republiky v případě politiky a přístupu vůči menšinám, tedy právě i k Židům. Šlo o velký tlak na unifikaci státu a jeho populace, ti, kteří se odlišovali proti nově nastaveným standardům, přestali mít své místo v národnostně homogenní zemi.

Druhým pólem byl jistý druh úředního či organizačního vakua, jež Židé pocíťovali především v měsících bezprostředně po skončení války. Přestože některé prezidentské dekrety či opatření na centrální úrovni řešily postup vůči příslušníkům menšin, přístup vůči Židům nečeské národnosti však nebyl dostatečně reflektován. Nezřídka tak konkrétní rozhodnutí ležela

na bedrech nižších úředníků a na jejich osobní úvaze, jak si některá obecná ustanovení či směrnice vyloží. Z toho důvodu existoval zvláště zpočátku velký chaos a vytvářel se prostor pro možná chybná rozhodnutí, ať již úmyslná či neúmyslná.

Třetí oblast představovaly negativní reakce okolí na návrat židovských občanů, které se v poválečné době nepochybně vyskytovaly, což bylo v práci nastíněno. Byť v českých zemích nedocházelo k pogromům, jak tomu bylo například v sousedním Polsku, Maďarsku, ale kupříkladu i na Slovensku, židovští obyvatelé tyto násilné činy reflektovali a obávali se jejich rozšíření i do svého okolí. S latentním antisemitismem, který se většinou projevoval verbálními útoky, se setkala většina židovských přeživších, což je reflektováno v jejich svědectvích. Všechny tři popsané póly tvoří další střípky do mozaiky komplikované situace židovských obyvatel, ale i příslušníků jiných menšin, v období třetí republiky. Domnívám se, že výše uvedené skutečnosti přispívaly, společně s individuálními traumaty a prožitky druhé světové války, u mnoha židovských občanů k pocitu jejich nechtěnosti ve společnosti. Také z toho důvodu se velká část z nich rozhodla vydat cestou úplné asimilace a potlačení svého židovství či z Československa emigrovat.

Od ostatní tvorby se předkládaná práce mimo jiné odlišuje širší záběru a kontextualizací dané problematiky. Zatímco přední odborníci se detailně zabývali dílčími aspekty zkoumaného tématu, já jsem se pokusila jednotlivé oblasti ovlivňující možnosti adaptace židovských obyvatel spojit a představit v rámci jednoho badatelského celku. To se týká i reflektování poválečné situace židovských občanů na Slovensku, která v české tvorbě zůstává spíše v pozadí. Ačkoli byl historický vývoj židovské komunity v českých zemích a na Slovensku značně odlišný, vzájemná komunikace a interakce jejich předních činitelů je v poválečné době nezpochybnitelná, a z toho důvodu se domnívám, že je potřeba ji zohlednit. Za další přínos práce je možné považovat již zmíněné intenzivní využití vzpomínek pamětníků uložených v českých a zahraničních archivech. V rámci disertace jsem se tedy pokusila zejména o produktivní propojení úředních pramenů s osobními svědectvími, které pomáhají dokreslovat dobový kontext a začlenit perspektivu samotných aktérů.

Prameny:

Česká republika:

Archiv bezpečnostních složek (ABS): Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV (301); Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (302); Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 (304); Ústředna státní bezpečnosti (305); Velitelství Státní bezpečnosti (310); Zemský odbor bezpečnosti (315); Židovské organizace (425); Sekretariát ministra vnitra (A 2/1); Zemské velitelství SNB Praha (A 14); Zemské velitelství SNB Brno (A 15); Hlavní velitelství SNB v Praze (A 17); StB a Středočeský kraj (B 1/1); StB Ostrava (B 7/1); Odbor politického zpravodajství MV (2 M); Sbíрка různých písemností (S)

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR): Londýnský archiv, 1940–1945 (LA); Kancelář prezidenta republiky, 1919–1947 (KPR); Kancelář prezidenta republiky (1919–1947) – protokol O (osobní); Kancelář prezidenta republiky (1945–1963) – protokol T (tajné)

Archiv města Ústí nad Labem: Městský národní výbor Ústí nad Labem, 1945–1986 (MěNV ÚL); Místní správní komise Vitín, 1945–1950; Okresní národní výbor Ústí nad Labem, 1945–1986 (ONV ÚL)

Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV): Generální sekretariát A (Jan Masaryk, VI. Clementis), 1945–1954; Londýnský archiv-obyčejný, 1939–1945 (LA-O); Teritoriální odbory – obyčejné, 1945–1959 (TO-O)

Archiv Národního muzea (ANM): Edvard Beneš; Hana Volavková; Ivan Dérer; Josef David; Prokop Drtina; Zdeněk Fierlinger

Archiv Ústavu TGM (AÚTGM): Edvard Beneš II; Edvard Beneš III

Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation

Národní archiv v Praze (NA): Klement Gottwald (520); KSČ-Ústřední výbor (1945–1989), Václav Kopecký (1261); Ministerstvo práce a sociální péče, 1945-1951 (MPSP); Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace, 1938-1951 (MPSP-R); Ministerstvo školství, 1918–1949; Ministerstvo zahraničních věcí–výstřižkový archiv II (MZV-VA II); Pohraniční oddělení ÚV KSČ, 1945–1948 (KSČ-ÚV); Úřad předsednictva vlády-zápisy ze schůzí vlády (ÚPV-AÚML 83)

Státní okresní archiv Děčín (SOkA Děčín): Okresní národní výbor Děčín (ONV Děčín); Okresní národní výbor Rumburk (ONV Rumburk); Okresní národní výbor Šluknov (ONV Šluknov); Okresní národní výbor Varnsdorf (ONV Varnsdorf)

Státní okresní archiv Teplice (SOkA Teplice): Městský národní výbor Dubí (MěNV Dubí); Městský národní výbor Teplice (MěNV Teplice); Místní národní výbor Soběhrdy (MNV Soběhrdy); Okresní národní výbor Teplice (ONV Teplice)

Židovské muzeum v Praze (ŽMP): Židovská náboženská obec Plzeň (ŽNO Plzeň); Židovská náboženská obec Praha (ŽNO Praha); Židovská náboženská obec Opava (ŽNO Opava); Židovská náboženská obec Ostrava (ŽNO Ostrava); Dokumenty perzekuce (DP); Rozhovory s pamětníky šoa (sb. Rozhovory); Sbíрка Terezín (T); Sbíрка Židé v Ostravě

Izrael:

Yad Vashem Archives (YVA): Czechoslovakia collection - Collection on the Protectorate of Bohemia and Moravia (O.7); Documentation and testimonies regarding the struggle of the Jews of Czechoslovakia against the Nazis (O.59) [Sbírka svědectví a dokumentů k účasti československých Židů ve válce proti nacistickému Německu (O.59)]

Slovensko:

Archív Ústavu paměti národa (ÚPN): Krajské správy MV, oblastné a miestne veliteľstvá, stanice a pohotovostné oddiely NB ve strednom Slovensku, 1945–1960 (T 01-T 08); Krajská správa SNB Košice a útvary SNB ve východoslovenském kraji (B 10); Oblastné veliteľstvo NB Bratislava (R 04)

Slovenský národný archív (SNA): Povereníctvo vnútra – Bezpečnostný odbor, 1945–1950 (PV-bezp.); Povereníctvo vnútra – Národní výbory, 1945–1948 (PV-NV); Povereníctvo vnútra – Obežníky, 1944–1960 (PV-oběžníky); Povereníctvo vnútra – Prezidiálne (PV- prez.); Povereníctvo vnútra – Sekretariát povereníka, 1945–1960 (PV-sekr.); Povereníctvo vnútra – Všeobecný odbor, 1945–1948 (PV-všeob.); Úrad predsedníctva Zboru povereníkov – Zasadnutia Zboru povereníkov, 1945–1960 (ÚZPP-ZB)

Spojené státy americké:

American Jewish Archives, Cincinnati (AJA): World Jewish Congress Records, 1918–1982 (WJC)

Literatura (výběr):

BANKIER, David (ed.): *The Jews are Coming Back. The Return of the Jews to their Countries after WWII*. Jeruzalém 2005.

BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha 2015.

BRYANT, Chad: *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*. Praha 2012.

CICHOPEK-GAJRAJ, Anna: *Beyond Violence. Jewish Survivors in Poland and Slovakia, 1944–1948*. Cambridge 2014.

CRAMSEY, Sarah Agnes: *Uncertain Citizenship: Jewish Belonging and the Ethnic Revolution in Poland and Czechoslovakia, 1938–1948*, disertační práce, University of California. Berkeley 2014.

ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé. Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha 2005.

ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*. Praha 2008.

FRANKL, Michal – SZABÓ, Miloslav: *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz lojality a vznik Československa*. Praha 2015.

FRANKL, Michal: „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha 2007.

FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010.

HEITLINGEROVÁ, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští Židé po roce 1945*. Praha 2007.

HOLIAN, Anna: *Between National Socialism and Soviet Communism. Displaced Persons in Postwar Germany*. Ann Arbor 2015.

LÁNÍČEK, Jan: *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*. Londýn 2017.

- LÁNÍČEK, Jan: *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–1948. Beyond Idealisation and Condemnation*. New York 2013.
- LÁNÍČEK, Jan: *Československý exil a holocaust: Arnošt Frischer, člen československé Státní rady v Londýně a jeho činnost na pomoc Židům v okupované Evropě*, rigorózní práce, FF UK. Praha 2008.
- LÁNÍČEK, Jan – JORDAN, James (eds.): *Governments-in-Exile and the Jews during the Second World War*. Londýn 2013.
- LÁNÍČEK, Jan: *The Czechoslovak Government in Exile and the Jews during the World War 2 (1938–1948)*, disertační práce, University of Southampton. Southampton 2010.
- LÁNÍČEK, Jan: *Ve stínu šoa: Československá exilová vláda a Židé během druhé světové války a po ní*. Praha 2018.
- LOWE, Keith: *Savage Continent. Europe in the Aftermath of the World War II*. New York 2012.
- QUILITZSCH, Anya: *Everyday Judaism on the Soviet Periphery: Life and Identity of Transcarpathian Jewry after World War II*, disertační práce, Indiana University. Bloomington 2016.
- SEDLÁK, Petr: *Poté. Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce*, disertační práce, FF MU. Brno 2008.
- SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*. Bratislava 2016.
- SPURNÝ, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha 2011.
- THER, Philipp: *Temná strana národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha 2017.
- VON ARBURG, Adrian – DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David (eds.): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010.
- VON ARBURG, Adrian – STANĚK, Tomáš (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*, sv. II/3. Středokluky 2010.
- VON ARBURG, Adrian – STANĚK, Tomáš (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů, duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a proměny a počátky osídlování*, sv. II/1. Středokluky 2011.

Články a studie (výběr):

- APOR, Péter: *The Lost Deportations and the Lost People of Kunmadaras: A Pogrom in Hungary, 1946*, in: *Hungarian Historical Review* 2, č. 3, 2016.
- BEDNÁŘÍK, Petr: *Protizidovské výtržnosti při partyzánském sjezdu v českém tisku v létě 1946*, in: *Sborník Národního muzea v Praze, Řada C – Literární historie*, sv. 57, č. 4, 2012.
- BUMOVÁ, Ivica: *Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestiny/Izraele v rokoch 1945–1953*, in: VRZGULOVÁ, Monika – SALNER, Peter (eds.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava 2010.
- BUMOVÁ, Ivica: *Židia na Slovensku po druhej svetovej vojne*, in: VRZGULOVÁ, Monika a kol.: *Vybrané aspekty a metódy vzdelávania o holokauste na Slovensku*. Bratislava 2013.
- BUMOVÁ, Ivica: *Židia – spoločnosť – politika*, in: *Slovenský národopis* 2, 2012.
- CICHOPEK-GAJRAJ, Anna: *Limits to „Jewish power“: How Slovak Jewish Leaders Negotiated Restitution of Property after the Second World War*, in: *East European Jewish Affairs* 44/1, 2014.
- CRAMSEY, Sarah A.: *Saying Kaddish in Czechoslovakia*, in: *Journal of Modern Jewish Studies* 7, č. 1, 2008.

- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Between Expulsion and Rescue: The Transports for German-speaking Jews of Czechoslovakia in 1946*, in: *Holocaust and Genocide Studies* 32, č. 1, 2018.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Beyond the Assimilationist Narrative: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands and Poland after the Second World War*, in: *Studia Judaica* 19, č. 1, 2016.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Dilemmas on Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland*, in: OUZAN, Françoise S. – GERSTENFELD, Manfred (eds.): *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*. Leiden; Boston 2014.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *German or Jews? German-Speaking Jews in Poland and Czechoslovakia after World War II*, in: *Kwartalnik Historii Żydów / Jewish History Quarterly*, č. 2 (246), 2013.
- ČAPKOVÁ, Kateřina – RECHTER, David: *German or Jews? German-Speaking Jews in Post-War Europe: An Introduction*, in: *Leo Baeck Institute Year Book* 62, 2017.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Národně nespolehliví?! Německy hovořící Židé v Polsku a v Československu bezprostředně po druhé světové válce*, in: *Soudobé dějiny* XXII, č. 1–2, 2015.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Poválečné židovské obce v českém pohraničí*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 36, č. 3, 2014.
- FRIEDL, Jiří: *“Palestine must be the ultimate goal”. Count František Schönborn's report of September 1945 on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia*, in: *Slovanský přehled*, roč. 104, č. 1, 2018.
- KREJČOVÁ, Helena: *K některým problémům židovské menšiny a český antisemitismus po roce 1945*, in: TOMASZEWSKI, Jerzy – VALENTA, Jaroslav (eds.): *Židé v české a polské občanské společnosti*. Praha 1999.
- KUBÁTOVÁ, Hana: *On the Image of the Jews in Postwar Slovakia*, in: *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity* 9, 2015.
- LÁNÍČEK, Jan: *After the Whirlwind: Jewish Absence in Czechoslovakia*, in: *Journal of Contemporary History* 5, č. 2, 2017.
- LÁNÍČEK, Jan: *The Postwar Czech-Jewish Leadership and the Issue of Jewish Emigration from Czechoslovakia (1945–1950)*, in: OUZAN, Françoise S. – GERSTENFELD, Manfred (eds.): *Postwar Jewish Displacement and Rebirth 1945–1967*. Leiden; Boston 2014.
- LÁNÍČEK, Jan: *What did it mean to be Loyal? Jewish Survivors in Post-War Czechoslovakia in a Comparative Perspective*, in: *Australian Journal of Politics and History*, č. 3, 2014.
- SEDLICKÁ, Magdalena: *Marné čekání na klid. Židovské obyvatelstvo a poválečný pogrom ve slovenských Topolčanech*, in: *Historica Olomucensia* 54, 2018 (v tisku).
- SEDLICKÁ, Magdalena: *„Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948*, in: MICHELA, Miroslav – RANDÁK, Jan (eds.): *HOP / Historie – Otázky – Problémy*, roč. 8, č. 1, 2016.
- SEDLICKÁ, Magdalena: *Rovnoprávní občané? Slovenští Židé po druhé světové válce*, in: *Marginalia Historica*, č. 1, 2017 (v tisku).
- VACULÍK, Jaroslav: *Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro československé státní občanství v letech 1945–1947*, in: NESLÁDKOVÁ, Marie (ed.): *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“*. Ostrava 1995.
- VRZGULOVÁ, Monika: *Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust)*, in: SALNER, Peter: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava 2006.

Publikační a badatelská činnost autorky:

Badatelské zaměření

Moderní židovské dějiny, holocaust, antisemitismus, oral history

Studie v impaktovaných časopisech

SEDLICKÁ, Magdalena, „Examples of Anti-Semitism in Czechoslovak Foreign Army in Great Britain during WWII“. *Judaica Bohemiae* XLVIII, č. 2, 2013, s. 39–68.

Studie v recenzovaných časopisech a sbornících

SEDLICKÁ, Magdalena, „Marné čekání na klid. Židovské obyvatelstvo a poválečný pogrom ve slovenských Topolčanech“. *Historica Olomucensia* 54, 2018, s. 135–148 (v tisku).

SEDLICKÁ, Magdalena, „Rovnoprávní občané? Slovenští Židé po druhé světové válce“. *Marginalia Historica*, č. 1, 2017, s. 155–172 (v tisku).

SEDLICKÁ, Magdalena, „Němečtí Židé v Československu v letech 1945-1948“. *HOP / Historie – Otázky – Problémy*, roč. 8, č. 1, 2016, s. 120–131.

SEDLICKÁ, Magdalena: Tereziánský výzkumný průvodce, in: *Sborník ze Semináře o digitálních zdrojích a službách ve společenských a humanitních vědách*. Praha 2015.

SEDLICKÁ, Magdalena, „Antisemitismus v československých pozemních jednotkách na Západě za druhé světové války“. *HOP / Historie – Otázky – Problémy*, roč. 4, č. 2, 2012, s. 57–65.

Výzkumné projekty

- Integrace a segregace v prostoru města: dějiny holokaustu v Praze prostřednictvím mobilní webové aplikace, 2018–dosud, výzkumná pracovnice, Masarykův ústav a archiv AV ČR, v.v.i. (Technologická agentura České republiky)
- European Holocaust Research Infrastructure, 2011–dosud, výzkumná pracovnice, Židovské muzeum v Praze (FP7, H2020)
- Začlenění židovského obyvatelstva do poválečného Československa a Polska, 2016–2018, výzkumná pracovnice, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (Grantová agentura České republiky)
- Projekt Jewish Councils Archives in Europe, 2015–2017, výzkumná pracovnice, Židovské muzeum v Praze (Claims Conference)